

Dvě a půl století s rostlinami: příběh Botanické zahrady Přírodovědecké fakulty UK

Botanická zahrada Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy letos slaví působivé výročí – 250 let od založení. Za dobu své existence zažila nespočet vzestupů a pádů, osudových historických zvratů i proměn. Máme tedy příležitost si některé milníky, významné osobnosti i zajímavosti krátce představit, a tím navázat na články v Živě ke 120letému výročí kolaudace Botanické zahrady PřF UK v jejím současném umístění (2020, 3: 119–122 a LXV–LXVI).

Od apatyky k univerzitní zahradě

První dokumentovaná sbírková zahrada se v Praze objevila již ve 14. století. V souvislosti se založením Nového Města vznikla Andělská zahrada, pojmenovaná po apatykáři de Angellovi. Nešlo ale ještě o botanickou zahradu v pravém slova smyslu. Byla v ní sice udržována rozsáhlá a významná sbírka rostlin, sloužila však především k produkci pro léčebné účely.

Přestože výuka medicíny byla od počátku pevně spjata s výukou botaniky, na univerzitní botanickou zahradu si Praha musela počkat až do poloviny 18. století. V r. 1773 byl zrušen jezuitský řád, což umožnilo převedení zahrady jezuitské koleje sv. Klimenta na Újezdě pod univerzitní správu. A právě ta se stala základem botanické zahrady, která byla později rozšířena ještě o vedlejší zahradu Kounickou. Univerzitní botanická zahrada tak vznikla v r. 1775 na Smíchově, na opačném břehu Vltavy, než kde se nachází dnes (obr. 1). Jejím prvním ředitelem byl jmenován mladý lékař a botanik Josef Bohumír Mikan, kterému se podařilo založení zahrady prosadit. Věnoval jí bezmála čtyři desetiletí života, během nichž zároveň vedl výuku botaniky, chemie a medicíny a působil také jako děkan a nakonec i rektor tehdejší Karlovy univerzity.

Život na Smíchově

Zahrada se rozvíjela a nabývala na významu. Mikan se svými zahradníky a studenty podnikal sběrné cesty a rozšiřoval sbírky rostlin až na téměř 10 tisíc pěstovaných druhů. Aby odpovídala standardům evropských univerzit, nechal v r. 1783 postavit skleník. Velmi brzy se ale objevily první potíže plynoucí z nešťastného umístění. V r. 1784 zasáhla zahradu první z celé řady ničivých povodní. Škody, které napáchala, známe z podrobné zprávy sepsané jako zdůvodnění rozpočtu na opravy. Bylo nutné zcela znovu postavit obvodovou zeď a dva altány, novou kůlnu a vyhloubit novou studnu. Hlavní budova a brána potřebovaly zásadní opravy. Kompletně zničeny byly všechny venkovní záhony. Již po této katastrofální povodni se objevil návrh na přestěhování do míst, kde se nachází dnes. Ten byl ale zamítnut, a tak se zahrada musela se záplavami potýkat ještě dalších sto let.

Po J. B. Mikanovi převzal vedení jeho syn Jan Kristián Mikan. Pokračoval v rozvoji – přestavěl skleník a zřídil nádrží pro vodní rostliny. Podnikl také výzkumnou cestu do Brazílie a obohatil sbírky o řadu exotických druhů. I jeho nástupce, botanik a lékař prof. Vincenc František Kosteletzký (Živa 2020, 6: CXLIX–CL), přistupoval k vedení zahrady s velkým zápalem. Za jeho působení byla botanická zahrada označována jako nejvýznamnější severně od Alp.

Česko-německé stěhování

Roku 1882 došlo k rozdělení Univerzity Karlovy na českou a německou část. Obě měly zahradu užívat společně, což se však v napjaté atmosféře tehdejších národnostních vztahů ukázalo jako nereálné. Řešení přišlo s další katastrofou. Roku 1890 zahrada opět zdevastovala povodeň, která mimo jiné značně poničila Karlův most a přispěla

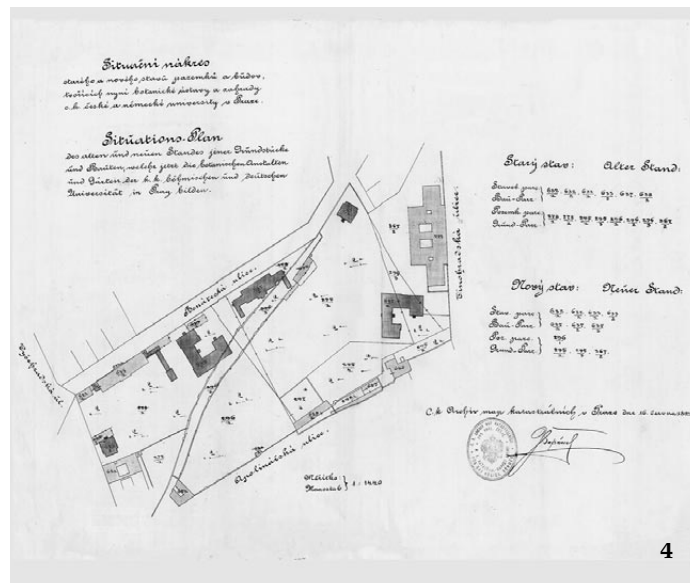
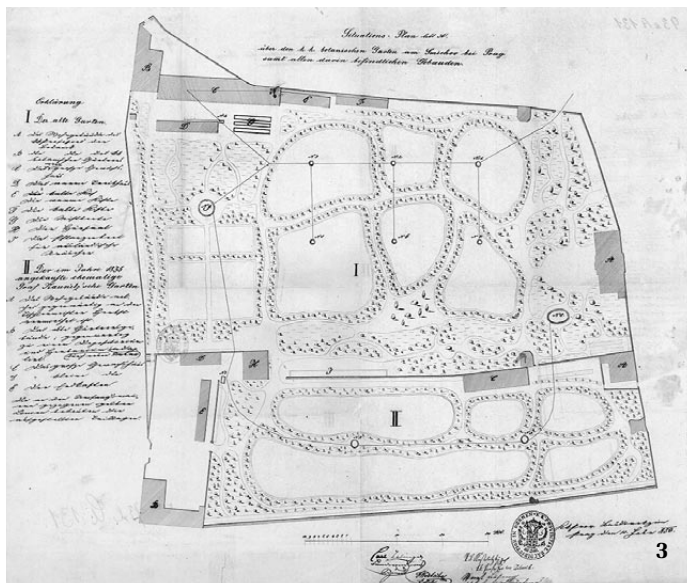
k definitivnímu rozhodnutí o přestěhování. Novou lokalitou se stal svah na slupské stráni na Novém Městě. Pozemek původně patřil České společnosti pro zvelebování zahradnictví a nacházel se zde skleník i několik vzácných dřevin. Ze smíchovské zahrady se podařilo převést menší rostliny a exempláře pěstované v nádobách.

Na Slupi byly 23. října 1898 slavnostně otevřeny hned dvě zahrady, oddělené plotem – česká a německá (obr. 4). Každá měla svůj botanický ústav, skleník i ředitele. Českou část vedl do r. 1902 významný botanik Ladislav Josef Čelakovský. Vybavení českého ústavu bylo v prvních letech nedostatečné, jak se dozvídáme od rostlinného fyziologa Bohumila Němce. V r. 1901 navštívil botanickou zahradu císař František Josef I. (obr. 5). Aby nebyly skříň ústavu prázdné, koupil B. Němec skleněné válce, které narychlo naplnil lihem a rostlinami. Na císařovu poznámku, že květy vypadají čerstvě, odpověděl, že je to díky nové konzervační technice s formalinem.

Rostlinní pamětníci

Ve skleníkových sbírkách máme dodnes zachovanou řadu rostlin, které smíchovskou zahradu pamatují. Jde o staré exempláře pěstované ve velkých nádobách v subtro-

1 Vincenc Morstadt na jednom ze svých pohledů na Prahu, který vznikl kolem r. 1830, zachytil smíchovskou botanickou zahradu i s tehdejšími rozmístěním stromů a budov (přibližně čtvercové území obehnané zdí na břehu řeky v pravé dolní části výřezu).

2 Ředitel zahrady Josef Velenovský (vlevo) a inspektor Jan Hedrich na čerstvě postavené skalce „Karlštejn“ v r. 1938.

J. Velenovský vedl botanickou zahradu i český botanický ústav v letech 1903–27. Z Průvodce po botanické zahradě Karlovy university, Praha (Jirásek 1938)

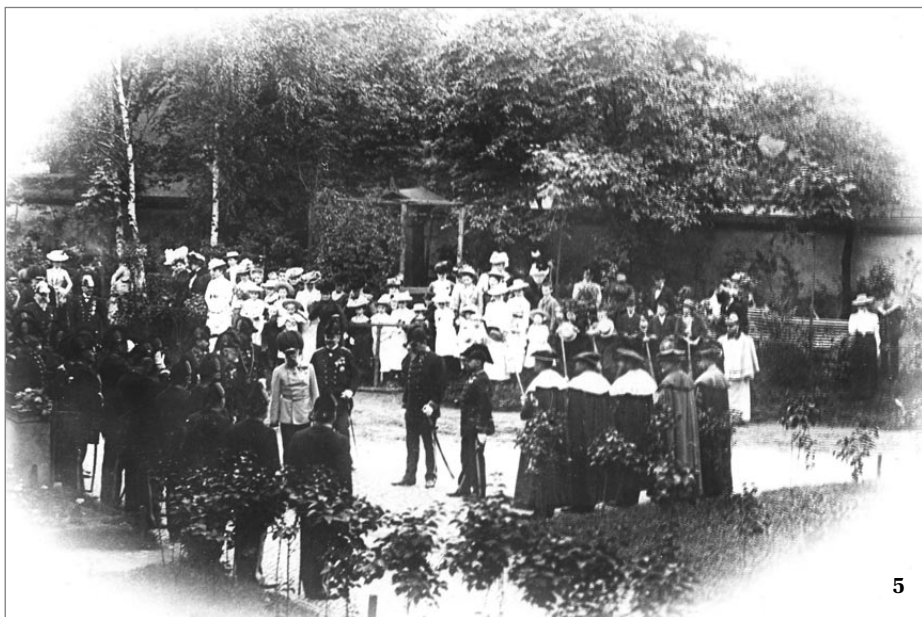
3 Plán botanické zahrady na Smíchově (1838). Mapová sbírka PřF UK

4 Plán přestěhované zahrady z r. 1899 s tmavě vyznačenými novými stavbami. V české západní části byla u vchodu postavena budova dnešního ředitelství.

Vedle skleníku vznikl český botanický ústav. Půdorysem úplně stejné budovy, jen pootočené, najdeme i ve východní německé části zahrady. V té byl také při Benátské ulici postaven nový německý skleník. Mezi ním a českým ústavem vedl oddělovací plot. Archiv stavebního odboru Úřadu městské části Praha 2

5 Návštěva císaře Františka Josefa I. dne 16. června 1901. Fotografie byla pořízena na dvoře německého botanického ústavu ve Viničné 5. Zcela vlevo roh budovy, ve které dnes sídlí katedra experimentální biologie rostlin. Z archivu Botanické zahrady PřF UK (obr. 1 a 5)

pické sbírce, kde je stále možné obdivovat původní kamélie, přesličník, železnec či myrty. Přestěhovány byly i velké cykasy indické, dnes se nacházejí v úvodní části skleníku. V exteriéru zahrady již před stěhováním rostla řada zajímavých dřevin, které zůstaly ponechány na svém místě. Zvláštním případem je ikonický jinan dvoulaločný (*Ginkgo biloba*) před pokladnou skleníku, který má pro druh zcela neobvyklý vzhled – připomíná obří bonsaj. V literatuře byl dlouho uváděn jako zvláštní kultivar *Pragensis*, dnes známý pod jménem 'Praga'. Protože zde rostl již před nastěhováním zahrady, nemáme o jeho původu žádné doklady. Vznik zvláštní formy je dodnes záhadou. Teorie, že jde o speciální kultivar podobný převislým formám, byla vyvrácena pokusy

o naroubování jeho řízků na několik podnoží. Jeden z roubovaných klonů je k vidění v polském Arboretu Wojsławice, kde roste jako obyčejný jinan. Odborníci se přiklánějí k myšlence, že byl kdysi pěstován v sudu, kde mu růst omezovaly stěny nádoby, nebo že byl dokonce už jako mladý strom cíleně tvarován. Podle odhadu je starý asi 150 let, pokud rostl v nádobě, mohl by být i podstatně starší. Každopádně jde o jedinečný exemplář, který nemá v Evropě obdoby.

Válka mezi záhony

Ke sjednocení české a německé části došlo až během druhé světové války. České vysoké školy byly v r. 1939 uzavřeny a německá univerzita převzala český botanický ústav. Přestože budova spadala pod německé vedení, sehrála významnou roli v českém nekomunistickém odboji. Botanik a geobotanik Vladimír Krajina zde ukryl vysílačku Sparta I a posílal zprávy do zahraničí. Za svou statečnost byl po válce oceněn i Winstonem Churchillem (Živa 2012, 4: LXIX).

Při bombardování Prahy 14. února 1945 dostal sklad Národního divadla sousedící s areálem přímý zásah, a rázová vlna výbuchu zničila německé skleníky. S koncem války byla pak německá univerzita zrušena a zahrada připadla zpět Univerzitě Karlově.

Cesta k moderní botanické zahradě

Po válce následovaly roky oprav a improvizací. Skleník byl sice obnoven, ale veřejnost do něj mohla nahlédnout jen výjimečně. Zásadní změnu přineslo až období ředitele Václava Větvíčky (1991–2007), který prosadil rozsáhlou rekonstrukci skleníku a jeho trvalé otevření návštěvníkům. Od r. 2007 vede zahradu Ladislav Pavlata. Dnešní botanická zahrada se přibližuje moderním světovým trendům – zaměřuje se na vědecký výzkum, ochranu druhů a vzdělávání. Staré kultivarové záhony nahradily expozice plné přírodních druhů s doloženým původem, využitelné při výuce i výzkumu.

K nejcennějším sbírkám nyní patří největší světová kolekce šťavelů (*Oxalis*), rozsáhlé soubory jihoamerických horských kaktusů, jihoafrických sukulentů nebo experimentální výsadby rostlin z Dračích hor. Významná je také expozice české květeny, která zahrnuje i druhy zapojené do záchranných programů Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a Unie botanických zahrad.

Více na <https://bz-uk.cz>

Použitou literaturu a další snímky najdete na webové stránce Živy.